

KOVÁCS ILONA

Giacomo Casanova, kalandor és író

A XVIII. századot majdnem végig megélő Casanova (1725–1798) számos arcát felmutatja híres emlékirata, az *Életem története*,¹ mégis sok felfedezésre váró oldala van összetett személyiségének. Hírnevét, amely sok félreértésen alapul, elsősorban mint kalandor és nagy szerelmes, sőt csábító alapozta meg, és ezek alapján joggal lehetne korabeli szerelmes vagy pikareszk regények hőse. Valójában ez is történt, mert legélesebb profiljait maga rajzolta bele emlékiratába, és mivel meglepően tehetséges írónak bizonyult, bár ez kevésbé ismert, az utókor voltaképpen az ő szándékainak mentén alakított ki róla ilyen, részleteiben hamis képet. Ahhoz, hogy meg lehessen érteni azt a bonyolult befogadás történetét, amely elhomályosította sok jellemző vonását, nemcsak külső forrásokhoz kell folyamodni, hanem az emlékirat szövegének alaposabb, az egész műre kiterjedő elemzése a legfontosabb. Ugyanis részben a szerző maga helyezte előtérbe egyes ténykedéseit, de az is igaz, hogy a halványított és beárnyékolt történéseket szintén megörökítette. Másfelől az torzítja a képet, hogy az olvasók nem ismerik teljes egészében a szöveget, és még kevésbé annak a monumentális életműnek az egészét, amelynek az *Életem története* a legjelentősebb, de korántsem egyetlen érdekes alkotása. Maga az emlékezés is óriási terjedelmű (a befejezetlen kézirat több mint 3700 in-folio), és a hiteles szöveg egészében nincs lefordítva magyarra. Emellett a 18 tételes bibliográfiában még rengeteg különféle műfajú és súlyú művet találunk, köztük Iliász- és színdarabfordításokat, jogi és történelmi értekezéseket, röpiratokat, sokféle tudományos témájú és ambíciójú írást, és nem mellesleg egy érdekes utópikus regényt (*Icosaméron*). Az életmű imponáló nagysága és változatossága sokáig homályban maradt, de az utolsó két évtizedben egyre nagyobb nyilvánosságot kap, és ezzel Casanova kezdi elfoglalni a helyét az irodalomban mint jelentős alkotó, és nem csak mint híres csábító és szélhámós él a köztudatban (köznevesült formában).

Irodalmi tevékenységének megítélését ugyancsak nagyban hátráltatta főműve kéziratainak hihetetlenül kalandos sorsa, amely szinte újrateremtette a kiadói és irodalmi szférában írójának fordulatokban gazdag életét.

A kéziratok és kiadások kalandjai

Az *Életem története* kéziratainak kalandregénye kétszáz évvel ezelőtt, a haldokló Casanova ágya fejeánél, 1798-ban kezdődött. Nem tudni biztosan, hogy ő maga tervezte-e életében a szöveg kiadását, de egyrészt nem tudta befejezni emlékiratát, másrészt csak annak van nyoma, hogy sokan tudtak nagy vállalkozásáról, sőt többeknek, köztük Ligne hercegnek is felol-

¹ A magyar fordítások esetében vagy az Atlantisz Kiadó három kötetére hivatkozom (*Casanova emlékiratai*, 1998, *Casanova emlékiratai II.* 2000, *Casanova Velencéje*, 2010), illetve a Qadmon Kiadó legutóbbi kötetére: *Korai és kései szerelmek*, 2013. Rövn.: Atl.I, Atl.II, Vel., illetve Q. Ahol az idézetnek nincs magyar fordítása, ott saját fordításomban közlöm a szöveget.

vasott belőle részeket. Unokaöccse igen hamar (1820-ban) eladta a duxi kéziratot nagyon olcsón a Brockhaus kiadónak, amely furcsa módon nem tette közzé eredeti formában a szövegeket, hanem kivárt. Akármi tartotta is vissza őket a kiadástól, hiába ismerték már széles körben a szerzőt saját korában, először egy németre fordított kivonatot dobtak piacra. Ettől kezdve rejtélyes fordulatokat vett a kiadástörténet, és ezekből számos máig érthetetlen. A ki-robbanó siker ugyanis más kiadók érdeklődését is felkeltette, megjelent egy francia kalózkia-dás (1825–28 között), Karinthy Frigyes tollára méltóan a német szöveg franciára visszafordított változatával! A szöveg-hűség kérdése itt nyilvánvalóan csak groteszk formában vethető fel, de a folytatás is bővelkedik meglepetésekben. Brockhausék végre észbe kaptak, hogy kincs van a páncélszekrényükben, de még mindig nem eredeti formában adták közre a birtokukban lévő kéziratot. Inkább megbíztak egy drezdai franciatanárt, Jean Laforgue-ot, hogy írja át Casanovát nyelvi és stilisztikai szempontból és tegye „közölhetővé” az önéletraizot, bár nem világos, hogy mit kifogásoltak benne. A velencei kalandor franciául megszóvegezett emlékirata ugyanis sehol nem tartalmaz obszcén fordulatokat, és az elkészült átiratból visszafelé következtetve jogosabb azt feltételezni, hogy politikai és nyelvi szempontból nem tetszett nekik a mű.

Az átigazításból igazi csemege lett, mert a nyelvtani szabályokat hűségesen követő és baloldali érzelmű Laforgue alaposan átgűrta a szöveget, és jakobinus-ateista szellemben írta újra a reakciós, forradalom-ellenes, és magát vallásosnak beállító Casanova szövegét. Egyúttal kiirtott belőle sok fölöslegesnek ítélt adatot és olyan sajátos ízeletet, olaszos fordulatokat, amelyek a velencei emlékező stílusának alapvető, tudatosan, nagy gonddal kialakított stílusjegyei. Ezzel megváltoztatta ugyan a mű karakterét, de paradox módon a sikerét semmivel sem csökkentette. A kéziratok birtokában ma már tudjuk, hogy Casanova igazi írói munkát végzett, sokszor javította, átirta, alakította emlékiratát: a fennmaradt szövegváltozatok sokat segítenek az értelmezésben, sőt arra is rávilágítanak, hogy milyen értelemben módosította saját önarcképét a szövegben. Kihagyta például a homoerotikus kalandokat, amelyekről újabban előkerültek kéziratoss feljegyzések, vagy elhallgatta francia állampolgársági kérelmét (amelyre nem volt büszke, hiszen velenceinek tartotta magát), és itt-ott megváltoztatta egyes kalandjainak történetét, több esetben szerelmi balsikereket kissé szépítgetve.

A kiadások történetében sem tűntek el a talányok, de itt elég azt kiemelni, hogy ha sokan sokféleképpen értelmezték is félre az *Életem történetét*, ezeknek fő forrása maga a szerző. Úgy alakította elbeszéléseit, hogy a felületes olvasó a szövegbe bekódolt irányok mentén könnyen hagyja magát félrevezetni. Tudatos íróként a műfajt is saját képére formálta és olyan új témával, a magánélet történéseivel gazdagította, amely szintén hozzájárult különleges sikeréhez.

Úrhatnáság és önéletírás

Az önéletírás műfajának története Casanova szemszögéből nézve rendkívül tanulságos. A mű nemcsak történetével, hanem mélyrétegeiben elrejtett üzeneteivel is kihívást jelent az olvasók és az irodalmárok számára. A műfaj újkori modellje vitathatatlanul Szent Ágoston, aki vallási ihletésű számadásként, Isten előtt tekint végig életén és megtérésén. Mellette, de főleg utána, egyre gyakrabban jelentek meg laikus visszaemlékezések, egy élet történetének elbeszélése mégis sokáig az arisztokrácia joga és kiváltsága maradt. Ennek értelmében csak a társadalom legmagasabb köreiben élők, sőt egyenesen a királyi udvarba bejáratos arisztokraták idéz-

hették fel életük döntő eseményeit, amelyek szorosan összefonódtak a királyság történelmével, és ez biztosította igazi jelentőségüket. A XVIII. század hozott döntő fordulatot az emlékirat mint műfaj laicizálódása terén, hiszen ekkor kezdett polgárjogot nyerni a tollforgatás mint mesterség, amelyből már részben meg lehetett élni, és amellyel hírnevet, sőt dicsőséget lehetett szerezni. Két érdekes példa jól mutatja ezt a fejlődést: Jean-Jacques Rousseau és Giacomo Casanova mindketten közrendű származásúak, kalandorok, és a filozófia, illetve az irodalom révén, írástudásukkal szereztek hírnevet. Ám Rousseau már híres ember, elismert filozófus és író volt, amikor a *Vallomások* megjelentek, míg Casanova biztosan az első olyan alacsony származású *parvenu*, aki emlékirataival került be a köztudatba, és hagyott kitérő-letetlen nyomot az európai történetírásban és irodalomban. Igaz, hogy egy élet történetét elmesélni gesztusként már maga nagyzolás és kihívó pimaszság volt a részéről, aki komédiások elsősülött gyereke, legfőbb újítása mégis az, hogy elsőként merete magánéletét beemlíteni a műfaj tematikájába. Merészségére maga hívja fel a figyelmet a bevezetésben (*Előszó*),² ahol erkölcstelenségét és érzéki hajlamait vállalva, cinkosságot és humort vár el leendő olvasóitól, akiknek vagy vele kell nevetniük, vagy letenni a könyvet rögtön az elején: „Ifjúságom bohóságairól lesz szó; s majd látni fogod, nevetek rajtuk, és ha tiszta a szíved, velem nevensz te is.” Előre kivédi a vádakat, és cinikus nyíltsággal hol lovat ad az erkölcscsőzők alá, hol áthárítja a felelősséget az olvasóra. Ez az őszinte reakcióra való felhívás megfelel annak a fogalomnak, amelyet Philippe Lejeune paktumként (*Le pacte autobiographique*, Seuil, 1975) határozott meg az újkori európai önéletírás műfajában: „A szívembe plántált isteni törvények alapozták meg fennkölt erkölcsi elveimet, ám ennek ellenére egész életemben érzékiségem áldozata voltam; élveztem, ha letérhettem a helyes útról, és szüntelen tévelygésben éltem, mindezt azonban tisztán láttam, és ez volt egyetlen vigaszom. Épp ezért remélem, kedves olvasóm, hogy életem történetét korántsem tartod majd arcátlan kérdésnek, hanem inkább egyetemes gyónásnak, noha elbeszélésem stílusában nyoma sincs a töredelmes bűnbánatnak vagy annak a zavarnak, mely pírt kerget a bűnös arcába, ha csínytevéséről beszél. Ifjúságom bohóságairól lesz szó; s majd látni fogod, nevetek rajtuk, és ha tiszta a szíved, nevensz te is.”³ A gyónásra és bűnbánatra tett célzások egyértelműen elődeire utalnak, és éppen a tőlük való eltávolodás, a kalandok vállalása tette őt olyan különleges és népszerű íróvá, akiről Szerb Antal joggal mondhatta, hogy Velence ugyan nagy festőket és kiváló írókat adott a világnak, „de legnevezetesebb fia mégiscsak Seingalt lovag, vagyis igazi nevén Giacomo Casanova, (...) a XVIII. század legmulatságosabb kalandora és legkitűnőbb önéletrajzírója”.⁴

Ebben a szellemben vallja be például őszintén, hogy (talmi) „nemesi címét” maga alkotta. Elmeséli, hogyan rakta össze az *abc* betűiből a Seingalt nevet és hogyan védte meg „művét” az általános emberi jogok nevében egy német város polgármestere előtt. Valójában többről van szó a „rangját” illetően, mint egyszerű tréfáról, mert hitt abban, hogy nemesi családból származik (és ezzel részben hitelt adott annak a velencei szóbeszédnek, amely szerint valójában egy ottani patrícus, Michele Grimani törvénytelen fia). Ezt ugyan senki nem tudta bizonyítani, ő maga sem, de a feltevés önmagában megalapozta azt az ambícióját, hogy előkelő, a komédiás családnál magasabb osztályba tartozónak érezze magát. Minden-

² Atl.II/7-22.

³ Atl.II/3.

⁴ *A világirodalom története*, Budapest, Révai, 1942. 12.

esetre úri módon szeretett és tudott élni, bár örökség híján különböző, többnyire erkölcstelen utakon-módokon szerezte meg ehhez a szükséges anyagiakat. Az emlékiratíráshoz való igazi vagy képzelt joga, égető becsvágya nem állt ellen a genealógia csábításának sem: a komédiásfiú, aki Ólombörtönbeli szökésének történetével és szerelmi kalandjainak meséivel csakugyan beírta a nevét az irodalomba, jellemző módon családfával kezdi élettörténetét.

Önérzetes szélhámosként Casanova más jellemzőivel is kiválik az önéletrajzírók XVIII. századi tömegéből, elsősorban azzal, hogy hajlandó magát inkább csábítónak és szélhámosnak, mint írónak beállítani, ezzel befolyásolva az utókor vélekedéseit. Igaz, hogy Voltaire-nél tett három látogatása (1760-ban és 61-ben) megaláztatásnak bizonyult, de időben meggyőzte arról, hogy értelmiségiként és íróként nem tudja magát elismertetni. Egész életében súlyos Voltaire-komplexussal küzdött ugyan, ahogyan ezt maga bevallja, de a tanulságot saját javára fordította. Az ellentét persze mélyebb okokra vezethető vissza, mint a személyes találkozásokkor tapasztalt lenézés az egyik, és az érthető sértettség a másik oldalról, de az íróként semmibe vett kalandor így emlékeiben olyan férfinak állította be magát, aki nem írópulpitus mellett sápadt bele a tudományokba és az írásba, hanem élte az életét, színes kalandokat halmozva egymásra.⁵

Visszapillantva mozgalmas életére eltitkolta hát írói és filozófusi becsvágyát, olyannyira, hogy saját műveiről sem igen beszél, holott sokszínű életművet alkotott az emlékiraton kívül. Készített filológiai munkákat (pl. az Iliaszt görögből olaszra fordította), és rengeteget írt, többek között egy utópikus regényt, az *Icosaméron*t, jogi disszertációkat, verseket, két történeti munkát és tudományosnak szánt írásokat. Az utóbbiakra sok példát lehetne felhozni (matematikai problémákat éppen úgy boncolgatott, mint a selyemhernyó tenyésztés lehetőségeit Oroszországban), de csak egy érdekességet idéznék: egy elkezdett, majd félben maradt *Sajtlexikont*. Mivel úgy döntött, hogy emlékeiben szélhámos-kalandor vonásait emeli ki, irodalmi mintákat is követett: a pikareszk és szerelmes regények hatását és tudatos követését már kimutatta a szakirodalom. Ha sok-sok izgalmas, gyakran rosszul végződő kalandját összefűznénk, sok epizódból álló regény állna össze belőle. A külön is olvasható epizódok között éppen úgy szerepelnek nagy szerelmek és futó kalandok, mint fogságok és szökések (Korfu, Velence, Párizs, Barcelona, stb.), csapda-helyzetek és életveszélyes szélhámoskodások. Tudatos íróként gondosan arányosította a világos és sötét színeket, és alaposan mérlegelve emelt ki egyes, gyakran erkölcsileg elítélendő vonásokat. Áll ez nagy szélhámoságaira és másik legfontosabb jövedelmi forrására, hamiskártyás karrierjére is. Mindkettőről megdöbbentő őszinteséggel árul el titkokat, bár nyilvánvalóan nem a teljes igazságot. Azt is számításba kell venni, hogy a XVIII. század a hivatásos kalandorok virágkora volt, és más erkölcsi mércét használtak. A kártyacsalás nem feltétlenül számított bűnnek, sőt olyan sokan éltek ilyen trükkökkel, hogy még kézikönyvet is összeállítottak a «görögök» (a hamiskártyások közkeletű elnevezése a korban) használatára.⁶ A híres irodalmi előképek közül csak néhányat idézek: ilyen Prévost abbé, Richardson, Diderot, de névtelen szerzők sikamlós regényeinek hatását is felismerni nála, akárcsak olyan közkincsnek számító vándor témákat és motívumokat, amelyek az *Ezeregyéjszaka*, a *Dekameron*, vagy a *Don Quijote* világából származnak. Rendkívül nagy erudícióról tanúskodik a rengeteg irodalmi idézet: ezek között el-

⁵ Goethe Faustjának szavaival: „Szürke minden elmélet, de zöld az élet aranyfája”.

⁶ *A görögök története, azoké, akik művészien kiigazítják a szerencsét* [Histoire des Grecs ou de ceux qui corrigent la fortune], Hága, 1758.

ső helyen a görög-római költők szerepelnek, továbbá Ariosto *Őrjöngő Lóránt* című eposza, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki. Amikor egyénisége árnyoldalait tárja fel, előtérbe kerülnek a pikareszk művek (Cervantes, Lesage), másutt a szentimentális vagy az erotikus irodalom klasszikusai jelennek meg a háttérben, de műfajokban is nagyon változatos a kép. Az aforizmától az eposztörredékig terjed a skála, pl. szinte külön levélregényként lehet tekinteni a nagy muranói szerelmek egyes szövegtömbjeit, vagy találni a szöveg egészébe beékelts kisregényeket (ilyen a veszélyes londoni viszontagságok elbeszélése, benne az egyik legcsúfosabb és nyilvános felsülés részletes történetével, a Charpillon-kudarccal).⁷

Igazi írótt mutat fel az a mód is, ahogyan Casanova kialakította saját stílusát, és azt a francia nyelvet, amelyen megszerkesztette élete történetét.

Az előbeszéd irodalmi mestere

Casanova úri passziói közé tartozott a „jó társaság” csevegési stílusának elsajátítása és virtuóz használata, amellyel komoly sikereket aratott nem csak élőszóban, hanem papíron – emlékirataival – halála után is. Csodás emlékezőtehetségének és ragyogó rögtönzőképességének sok tanújelét adja életírásában. Többek között a Voltaire-nél tett látogatások is szópárbajok, amelyekben felveszi ugyan a versenyt a mesterrel, de alul marad, elsősorban az egyenlőtlen feltételek miatt. Sok adat és tény bizonyítja, hogy legsikeresebb történeteit először élőszóban adta elő, és egymást követő előadások során, a hallgatóságra gyakorolt hatást figyelve csiszolta egyre élvezetesebbé, mielőtt írásba áttette volna. Több gyakran elmesélt, sikeres témája volt, erről számos kortársa tanúskodik, de saját emlékeiből is kiderül, hogy „lovagi” és szerelmi történeteket gyakran rendeltek tőle különböző társaságokban.

Két olyan epizódot találunk a mű megjelent szövegében, amelyek élőszóban híressé váltak, majd írott változatukat már életében (saját költségén) kiadta: a híres velencei szökés és a Branicky gróffal vívott párbaj történetét. Ezeket részben próbának is szánta, hogy kipuholja a közönség reagálásait, és emlékezéseiben beszámol egy-két ilyen véleményről. Az egyik ilyen megjegyzése arra vonatkozik, hogy az *Életem története* IV. kötetének 12. fejezetében a velencei rabság leírásába beiktatta azt a megfigyelését, hogy a nagy testi-lelki megpróbáltatás vízhajtó hatású, és anélkül, hogy evett-ivott volna, az ólomtetők alatt izzadtságban fürdött, rengeteg víz távozott el a szervezetéből. Rögtön utána hozzáfűzi, hogy hat évvel korábban, amikor a *Szökésem története* (1787) megjelenése után Prágában járt, szép hölgyek szemrehányást tettek neki, amiért nem hagyta ki a könyvből ezt az undorító részletet, amelyet ők „malacságnak” minősítettek. Casanova idézi saját válaszát, miszerint talán kihagyta volna, ha szemtől szemben áll egy szép hölgygel, ám a közönség egyrészt nem csupa előkelő dámából áll, másrészt a papír nem szembesül senkivel, és végül, amit előad, nem is malackodás. Sok olyan beszámolóit idézhetnénk, ahol egy-egy fellépésének tömeghatását elemzi, de meggyőzőbb talán, ha korabeli tanúk véleményére hivatkozunk. Nyilvános előadásainak sikerét ugyanis nemcsak ő maga állítja, hanem korabeli dokumentumok is. Egyik barátnője, Giustiniana Wynne levelezésében fennmaradt például egy beszámoló, amelyben a hölgy „csodálatosnak” minősíti Casanova elbeszélését a szökésről. Egy másik fültanú is lelkesen dicséri Casanova mesélőképességét, ékesszólását és meggyőző erejét, őt ráadásul még érzelmi elfogultsággal sem lehet vádolni, mert nem nő és nem barátnő, csupán egy barát a sok közül.

⁷ Atl.II./251–323. (a teljes epizód)

Arról, hogy milyen tudatosan készült kalandjai előadására, és milyen gondosan megszervezte az eszményi feltételeket, szintén beszámol az *Életem története* szövegében, ahol nem egy ízben panaszodik, mert nem kapta meg a szükséges figyelmet és időt, ami nélkül nem képes hatásosan előadni történeteit. Például a velencei szökés után, Párizsban Choiseul herceg pártfogását szerette volna elnyerni, aki már hallott róla és szökése egyes részleteiről, ezért röviden kívánta összefoglaltatni vele a „lényegét”. Már ez a kérés is vérig sértette a mesélőt, aki ellenállt, és kijelentette, hogy a legnagyobb rövidítésekkel sem tudja két óránál hamarabb befejezni mondókáját. A herceg kérésére, hogy hagyja el a részleteket, felháborodva megjegyezte, hogy a történet váza önmagában elégtelen. Azután néhány mondatban karikatúraszerűen összefoglalta a szökés állomásait, és a részleteket firtató kérdésekre azt válaszolta, hogy az Ólombörtön leírása önmagában félórát igényel, a tető átfúrásának története újabb félórát, és így tovább. A herceg végre beadta a derekát, és lemondott a megcsónkított meséről, amely Casanova szerint három órát vesz igénybe, ha szépen akarja előadni. Beszámol egy fiaskójáról is, amikor Rómában Passionei bíboros megalázó körülmények között, akarata ellenére mondatta el vele röviden az akkorra már híressé vált történetet. Előbb helytel sem kínálta, majd háttámla és kartámasz nélküli ülőkére volt kénytelen lekuporodni, amitől rosszkedvű lett, és letört hangulatban összecsapta az elbeszélést; rosszul mesélt, negyedóra alatt végzett mindennel, csalódást okozva magának és vendéglátójának egyaránt. Ennek annyira tudatában van, hogy el is magyarázza a szövegben, miért mesélt rosszul, ahogyan egy jó színész is tudja, melyik előadáson és miért rontotta el a nagymonológót.

Hasonló, sőt talán még fontosabb rendeltetést szánt a Branicky gróffal vívott párbaj elbeszélésének és nyomtatásban való közzétételének. Párbajozni már önmagában nemesi priviligium, ezt elbeszélni tehát dupla hőstett. Casanova mérhetetlenül büszke arra, hogy belőle párbajhős lett Lengyelországban, és ezt nem véletlenül éppen Velencében és éppen olaszul próbálja kortársai tudomására hozni, amikor rosszul megy sora. Valószínűleg azért választotta ezt a történetet különálló közlésre, mert afféle megszolgált nemesi oklevélnek szánta a hiányzó címer és kutyabőr helyett. Az önállóan közölt szöveg első sorában utal is alacsony sorból való származására, és arra, hogy Lengyelországban nem Seingalt lovag néven mutatkozott be, hanem saját nevét használta. Ráadásul harmadik személyben adja elő a történetet, magát „A Velencei” névvel illetve, aki győzött a sértegető ellen párbajra kiállva.

Az élőszóbeli csiszolás és az előadói rutin nyelvi nyomai egyébként is jól kimutathatók az írott szövegben. A párbeszédok sajátos kezelése, a színdarabok jelenetkezési technikájának hatása, sőt a modern filmek áttűnéseire emlékeztető váltások, visszapillantások gyakori használata – mind az élőbeszéd és írott stílus közti tudatos átmenetként, áthidalásként értelmezhetők. A casanovai stílus egyik legjobb ismerője, Marie-Françoise Luna számos olyan retorikai és stilisztikai fogást vesz számba, amelyek Casanova elbeszélését az élőbeszéd regiszteréhez közelítik: ezek közé sorolja a bizalmas, hétköznapi beszédre jellemző fordulatokat, a nominális, velős, csattanós formulákat, a tömör felsorolásokat, amelyekből elmaradnak a kötőszavak, a párhuzamos mellérendelő szerkezetek iránti érzeket és a pillanatfelvételekre emlékeztető képeket. Ide tartozik még ezek egyik következménye, a fordításban sok gondot okozó „átképzeléses jelen” használata. Az elbeszélésben Casanova gyakran és sokszor átmenet nélkül vált az elbeszélés múltjából a megjelenítés „jelen idejére”, aszerint váltogatva az idősíkokat, hogy mennyire élő a jelenet felidézése. A magyar szövegben a nyelv sajátos

ságai miatt nem hat eleve idegenül az ilyen váltás, a többszöri, múltból jelenbe való ugrás mégis szemet szúr. Annyira lényeges sajátja azonban ez a szerző elbeszélő-stílusának, hogy a meghökkentő hatás érdekében fontos megtartani ezeket az „áttűnéseket”. Ugyancsak idetartoznak az olvasót közvetlenül megszólító fordulatok vagy a gyakori kiszólások a szövegből. Ilyenkor Casanova – akárcsak a hasonló váltások nagymestere, Diderot – kilép saját elbeszélése időkeretéből, hogy elcsevegjen „kedves olvasójával”, emlékezteti őt korábbi kijelentéseire, érdekes történeteket ígér a későbbi évekből, vagy – tekintettel az olvasó várható reagálására – egy-egy kommentárt fűz a történéshez.

Legérdekesebb jellemzője ennek a stílusnak mégis egy olyan, az olasszal enyhén kevert francia nyelv, amelyet szintén céltudatosan alakított ki magának. Mint velencei, a száműzésben kénytelen volt megtanulni franciául, annál is inkább, mert a XVIII. században ez volt a kommunikáció nyelve, és minden olyan mű, amely szélesebb európai közönséghez kívánt szólni, franciául íródott. Casanova a szélhámosok mimetikus képességével hamar kiválóan megtanulta a nyelvet, de ezzel veszített érdekességéből, és visszarontotta tudását egy olyan szintre, ahol tudta éreztetni, hogy idegen, méghozzá velencei születésű. Ezt főleg úgy érte el, hogy a franciát „olasz kifejezésekkel” hímezte ki, és megtartotta az élőbeszéd hanyagságait, elevenségét. Ezzel alkalmat nyújtott stílusa kárhoztatására a nyelvhasználat tisztaságát reklamáló kritikuskoknak, viszont „eredeti” maradt idegen nyelven, és belopta magát az olvasók szívébe.

Az emlékirat elevenségének egy másik aspektusa a színpadi beszédre hasonlító mesélés, a párbeszédek-szóváltások beépítése az elbeszélés szövetébe és a rendkívüli dramaturgiai érzék.

Színház és szerepjátszás

Érdekes és visszatérő motívuma az *Életem történetének* a színház és az álruhák-jelmezek használata. Az, hogy Casanova színdarabként és színi előadásként tekint a saját életére, felidézi a „teatrum mundi” barokk metaforáját. A drámai fordulatokban bővelkedő és csúfos kudarcral végződő londoni epizód végén úgy láttatja magát mint felsült szerelmezt, aki a sok sikeres csábítás után boldogtalan napok elébe néz: „Így zárult életem színjátékának első felvonása. A második felvonás másnap kezdődött.” A gyászos mérleget részletesebben is kifejti: „Azon a végzetes napon, 1763. szeptember elsején kezdődött haldoklásom, és ért véget az életem. Harmincnyolc éves voltam. Ha igaz, hogy az ascendens merőleges hossza egyenlő a descendensével, márpedig így kell lennie, akkor ma, 1797. november első napján úgy érzem, még csaknem négy évem lehet hátra az életemből, és ez hamar elmúlik, mert a bölcs mondás szerint: *motus in fine velocior.*”⁸ A folytatás egészen addig tart, amíg öregem, jobb híján, könyvtárosi állást nem vállal Waldstein grófnál, a duxi kastélyban, Csehország egyik elrejtett zugában. Itt játszódik le élete utolsó felvonása egészen haláláig (1798).

A színház azonban nemcsak ilyen toposz, metafora formájában jelenik meg Casanovánál, hanem sok más formában is. Már születésekor a színházi világban találja magát, hiszen szülei mindketten színészek Velencében, abban a városban, ahol ebben a korban több színház volt, mint Párizsban. Korán szokásává vált, hogy estéit színházban töltse, ismerte a velencei komédiások miliójét, és barátságot kötött Goldonival és Lorenzo de Pontéval, bár ellenségeket

⁸ Atl.II./254. (lábjegyzettel)

is szerzett ugyanebből a körből, pl. Pietro Chiari annyira nem szívelhette, hogy ki is figurázta egy színdarabjában (1755). Később, más városokban, így Párizsban is, sokat forgott színházi körökben, és sok barátot szerzett a Franciaországban játszó olasz komédiások között. A Balletti családdal olyan szoros barátságot ápolt, hogy lányukat, Manon Ballettit el is jegyezte, és bár a házassági tervből nem lett semmi, a család mindenben segítette őt. Az ő révükön ismerkedett meg alaposan a *commedia dell'arte* hagyományaival és Marivaux műveivel, amelyekben ez a hagyomány újabb remekműveket hozott létre Molière komédiái után. Az olasz komédia beható ismerete sok jelenet megformálásán érződik, ahogyan valószínű, hogy a valóságban is dramaturgiai és rendezői tehetséggel alakította az eseményeket.

Egy másik szinten a szerepjátás a ruhacsere, vagy jelmezhasználat formájában jelenik meg folytonosan a történetekben. A velencei karnevál és maszkviselés jó iskolát jelenthetett számára ezen a téren is. Egyik érdekes epizódja a két nem közti ruhacserének az a bál, amelyet Casanova egy híres kurtizán, Giulietta Preato kérésére rendezett meg szülővárosában, akkori háza egyik nagytermében. A táncestély kellős közepén Giulietta félrevonta, és azt kérte, hogy rögtönözzenek egy tréfát: őt öltöztesse abbénak Casanova a saját ruhadarabjaival, ő pedig álcázza magát nőnek. Frizurát is csinálnak egymásnak, Casanova haját főkötő alá fésülik, a lány hosszú haját pedig feltekerik, majd beöltöznek, ki-ki a másik ruháiba. A férfinadrág kicsit szűk a lánynak, és míg a derekát ellengedik, Casanova él az alkalmossal, hogy szerelmi kalanddá alakítsa a tréfát, de bosszús ellenállásba ütközik. Miután lent a bálteremben megtapsolják a sikeres szereplést (kontratánccal és szabados tréfákkal), újabb hódítási kísérlettel vall kudarcot a visszaöltözés során. Ebben a játékban a közönséget nem tévesztik meg, a bál közepére már mindenki átlát a jelmezékké vált ruhákon, de itt éppen az adja meg a jelenet savát-borsát, hogy a többiek a szerepjátást figyelik és értékelik.

Egy másik igazi színdarab, ráadásul főpróbával, a muranói négyes epizódjának kezdete, amikor a titokzatos apáca (M. M, akit csak nevének monogramjával emleget) vendégül látja egy titkos találkahelyen. Francia erotikus könyvtárral és metszetekkel díszített szobában különleges, „párizsias” vacsorát szolgálnak fel, és Casanovának viszonzásul hasonló légyottra kell hívnia szerelmét. Nagyon kezdő még, de ugyanolyan fényűzően szeretne mindent elrendezni, bár még csak akkor tanulja a francia vendéglátás szabályait. Nehogy szegyenben maradjon, szabályos főpróbát rendez (kritikai megjegyzésekkel), egy bérelt kiskaszinóban, ahol a felfogadott szakács és pincér láthatatlanul, ételliften szolgálja fel a változatos menüt, előbb csak neki, másnap azonban már a szerelmesének is.

Más alkalmakkor változik a játék célja, élesbe fordul, és a kalandor a bőrért menti, ha nem is mindig az életét, de a szabadságát biztosan, jól megrendezett komédiákkal. Az egyik legveszélyesebb csapdából Németországban sikerül így kimenekülnie. A német környezet mindig idegen neki, és ezúttal sem kíséri szerencse a szélhámosságait és kártyapartijait (1760 áprilisában, Stuttgartban). Gyanús alakok társaságába keveredik, akik magukkal viszik egy ócska bordélyba, majd onnan egy kártyabarlangba, ahol óriási összegeket veszít. Folyton biztatják, hogy folytassa, és végül 4000 Lajos arany adósságot csinál, ráadásul eltűnik arany dohányszelencéje és több értékes órája. Mivel kártyázás közben több pohár „magyar bort” (alighanem tokajit) megiszik, elkábul, elveszti ítéltőkéességét, és később arra gyanakszik, hogy kábítószert kevertek az italába. Kocsit kell fogadnia, mert nem tud saját lábán visszamenni a fogadóba, ahol másnap három tiszt felkeresi és be akarja hajtani az állítólagos adósságot. A konfliktus elmérgesedik, annyira, hogy megfenyegetik, hogy ha összes ékszerét, gyémántja-

it és maradék pénzét oda nem adja, sőt a fennmaradó összegről váltót nem ír alá, akkor vagy börtönbe juttatják, vagy besorozzák katonának. A börtön gondolatára halálosan rémül, hiába tapasztalt szélhámos, és kieszel egy ravasz menekülési tervet, amelyben megrendezi egy kisebb színdarabot. A városban játszó olasz színészek és táncosnők, akik közül többen régi jó ismerősei Velencéből, összefognak, hogy kimenekítsék szorult helyzetéből, mert időközben újabb támadások érik, és házi őrizetbe kerül a fogadójában. Nem lát más kiutat, mint hogy a tetőn keresztül szökjön ki a szobájából, amely elé őrszemet állítottak. Olasz barátai bejárnak hozzá a fogadóba, és szép lassan titokban kicsempészik összes ruháját és értéktárgyait, majd együttesen kidolgozzák a szökési tervet. Időt kell nyernie, hogy megrendezze a kijutást, mire betegséget színlel, és minden tárgyalást elhalasztat pár nappal. Szobája ablaka az utcára néz, tehát ha kijut a tetőre, és onnan az utcára, titokban át tud menekülni az egyik színész házába, onnan pedig egy mezőn keresztül postakocsival kerekedhet. Mivel a tetőről mégsem tudna lejutni az utcára, másképpen kell megrendeznie a színdarabot. Az őrszem pár napja a szobája előtt vacsorázik, a fogásokat Casanova inasa szolgálja fel neki, és együtt borozgatnak. Vacsora után a katona beköszön a fogolynak, és rázárja az ajtót. Hogy megtévessze az őrt, Casanova olyan formán tömi ki az ágyat, mintha ember feküdne benne, és a párnára egy parókás fejet helyez. Szokás szerint nem állnak szóba a fogoly és a foglár, kicsi tehát a veszély, hogy a bábu némasága elárulja a tervet. Sikeresen lezajlik a Casanova kieszelte forgatókönyv: az inas elfújja a gyertyát a kinti asztalon, bemeleg a szobába, hogy újra meggyújtsa, a néhány percnyi sötétben pedig Casanova kison és lemegy a lépcsőn, majd kísétál a fogadóból. Az őrt a bábu láttán megnyugszik, kulcsra zárja az ajtót, és tovább őrködik az üres szoba előtt. A terv pompásan sikerül, a színész házából a szökevény az ablakon át kilép a mezőre, és még aznap éjjel barátai segítségével postakocsin szerencsésen elhagyja a tartományt. Ebben a történetben (1760) Casanova egyszerre szerző, rendező és játékos, aki sokat kockáztat és nyer. A korábbi, Ólombörtönbeli szökés (1756) kitervelése is számos színházi fordulatot igényel, és élesben óriási lélekjelenléte, mert váratlan veszélyekből rögtönzéssel kell magát kivágnia.

Amikor Londonban a Charpillon-kudarc után összeomlik, elkeseredésében mérleget von, de már a Duxig vezető út ismeretében. Dantét idézi, az *Isteni színjáték* első sorát, majd saját magára és a londoni csődre vonatkoztatva folytatja: „*Nel mezzo del cammin di nostra vita*: harmincnyolc éves koromban. Ezzel zárult le életem első felvonása. A második felvonás 1783-ban végződött, Velencéből való távozással. A harmadik pedig előre láthatólag itt fog véget érni, ahol a magam multságára emlékirataimat írom. Befejeződik ez a három felvonásosnak ígérkező színjáték. Ha kifütyülök is, remélem, senki nem fut hozzám a rossz hírrel; no de még nem meséltem el az olvasónak az első felvonás utolsó jelenetét, pedig, azt hiszem, az a legérdekesebb.”⁹ Duxi magányában igazi dramaturg módjára tekinti végig az életét, és megjósolja a halálát, amely végül három évvel korábban érte el.

A megtett út egyttal távolságokra és utazásokra is lefordítható, és e téren is sok a félreértés, mert Casanovát a nagy utazók egyikének tartják, holott alig hagyta el Európát, és útjai egy részét kényszerből tette meg, száműzöttként.

⁹ Atl.II./288.

Kényszerű és választott utak az emlékiratokban

Könnyen elfelejti a felületes olvasó, hogy az Ólombörtönből történt szökés (1756) után Casanova nem térhetett vissza szülővárosába, holott élete legfőbb célja éppen az volt, hogy Velencében éljen köztiszteletben álló polgárként. Tény, hogy majdnem húsz évig száműzöttként vándorolt, 1756-tól 1774-ig, amikor a velencei inkvizítorokkal folytatott titkos tárgyalásai eredményeképpen végre hivatalos engedélyt kapott a hazatérésre. Igaz, hogy titokban ellátogatott a városba, de ez ambícióinak egyáltalán nem felelt meg, sőt a bujkálást megaláztatásnak élte meg. Ezért jogos az a feltevés, hogy az emlékiratok befejezetlensége ezzel a mélyen titkolt sebbel függ össze: éppen 1774-ben szakad meg a történet fonala, amikor elindul hazafelé. Talán más okokat is lehet látni a torzóban, de a szakadás mindenképpen arra utal, hogy a visszapillantásnak ezt a sötét oldalát, életcéljának megghiúsulását nem tudta úgy regényesíteni utólag, hogy eltitkolja csalódását és bánatát. Ennek fényében utazásait is érdemes új megvilágításba helyezni, és a csillogó felszín alatt feltárni a vándor, a száműzött és a hontalan bujdosásait, elválasztva őket a csakugyan élvezetből és kíváncsiságból megtett utazásoktól. Egy másik érdekes megfigyelést is lehet tenni az utazó portréjának megrajzolásakor: amilyen kiváló megfigyelőnek és mesélőnek bizonyul Casanova, amikor nőkről, szépségről vagy divatról nyilvánít véleményt, olyan közömbös utazás közben a környezet, a természet és a műemlékek iránt. Elmondhatni, hogy utazásokkal és vándorlásokkal teli élete során teljesen érzéketlen maradt a tájak és a városképek esztétikája iránt. Azt az élményt, a táj szépsége előtti csodálatot, amelyet Petrarca egy hegy csúcsára érve átélt (*L'Ascensione al Monte Ventoso*) és egyik levelében leírt (*Familiars* IV, 1), kifejezve ezzel a turizmus, természetjárás új életérzését, ő sohasem idézi fel emlékeiben. Útközben nem figyelt másra, mint útítársaira és személyes kapcsolataira, érdeklődését csak az emberek és bizonyos eszmék vagy tárgyak keltették fel. Ennek tulajdonítható, hogy megdöbbentő módon hazáját – hiszen szülővárosát, Velencét annak tekintette – sem mutatja be. A város már akkor világhírű látképének felidézése sem találni egyetlen leírást sem a hatalmas terjedelmű szövegben. A *Casanova Velencéje* című irodalmi útikönyv összeállításához ezen a téren külső forrásokat kellett segítségül hívní: részben más velencei szerzőket, mint Goldoni és Lorenzo da Ponte, részben külföldi utazók, pl. Montesquieu és Charles de Brosses beszámolóit az egyedülálló városképről és a látványokról. Kalandjait felidézve természetesen ő maga is folyton szembesült a környezet bemutatásának kényszerével, hiszen az útleírás műfajának ez szinte kötelező alapszabálya, de a természet és városok iránti furcsa közönyére sajátos megoldásokat talált. Jellemző módszerét a leírások elintézésére úgy alakította ki, hogy guidákból, turisták és utazók számára készített kézikönyvekből, mások írásaiból kölcsönzött néhány rövid bemutatást, azután gyors fordulattal más témákra tért át. Jól szemlélteti ezt az eljárást konstantinápolyi útjának ideillő részlete: éppen Korfuról hajózik (félig-meddig szokik) Törökország felé, és először a tenger felől pillantja meg a várost. Nagy csodálattal adózik az összképnek, bár az nem idézi fel benne Velence látványát a tenger felől szemlélve, és egyetlen részletét sem írja le alaposan. Néhány lapos közhellyel beéri: „Egy mérföldnyi távolságból a város bámulatosan szép. Sehol másutt a világon nincs ehhez foghatóan szép látvány. Ez a csodálatos kép volt az oka, hogy a római uralom véget ért, és megkezdődött a görög.” A summás kezdés után rögtön rátér egy történelmi fejtegetésre, amelyből azt bogyozza ki, hogy amikor Nagy Konstantin megpillantotta, ugyancsak a tenger felől ezt a várost, a látvány annyira lenyűgözte, hogy úgy döntött: Rómából ide helyezi át a világ középpontját jelentő székhelyét, amivel Casanova szerint

megbocsáthatatlan hibát követett el. Ezek után folytatja tartózkodása elbeszélését, és több figyelmet nem szentel magának a helynek.

Az egyetlen kivétel, ahol lelkes, bár nem részletes műemlék-leírást ad: a híres Vauclose-i szökőkút, ahova azért zárandokolt el, hogy Petrarca Laura iránti szerelmének hódoljon, és ott röviden, de adózik a legendás hely és a kút szépségeinek. Még itt is hosszabban meséli azonban az irodalmi vonatkozásokat, mint azt, mit látni valójában, azzal az indokolással, hogy egy olyan „olasznak, aki olvasta, megértette és élvezte Petrarcát, kíváncsinak kell lennie arra helyre, ahol ez a nagy ember szerelmes lett Saade (sic!) Laurájába.”¹⁰ Másutt a ritka leírásokat egy-egy parkról vagy városrészeiről olyan szerelmi kalandoknak köszönhetjük, ahol a helyszínek szerepet játszanak a bonyodalmakban, mint pl. egy Frascatiba történő kirándulás során, ahol Dona Lucrezia¹¹ iránti szerelme teljeseedik be a híres villa parkjában.

Casanova számára tehát a táj és a természet szépségei csak akkor méltók említésre, ha hozzájuk kapcsolódik valami más történet vagy élmény. Az itt következő korai emlékekben is csak azért szerepel a természet, mert a hajóból feltáruuló látvány egy számára kínos vita kiindulópontja. A szóváltásban anyja megszegyeníti őt, gyámjával, Grimani abbéval karöltve, és ha a velük utazó költő, Giorgio Baffo nem sietne a gyerek segítségére, Casanova egy egész életre szóló, komoly lelki sérelmet szenvedne. A Brentán hajóznak egy fedett, bútorokkal is felszerelt gondolán, a burchiellón. Hajnalban furcsa érzések kerítik a fiút hatalmukba: „Nem láttam a szárazföldet. A nyitott ablakon keresztül is csak a folyópartot végig szegélyező fák csúcsát láttam. A bárka haladt előre, de olyan egyenletes mozgással, hogy semmit nem érzektem belőle, nagyon megdöbbenett hát, hogy a fák olyan gyorsan tűnnek tova a szemem elől.” Halálra rémül, hogy a fák „mennek” és megjíed, hogy a nap is megállt. Anyja és a gyámja elmagyarázzák ugyan, hogy a bárka halad, a fák pedig állnak, de kinevetik, csak Baffo ad neki igazat, és menti meg a szégyentől. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy mennyire élénk a képzelete és dinamikus a szemlélete: a mozgás kelti fel a figyelmét, és a kései elbeszélésben így válik drámaivá a kép és a dialógus együttes hatása.¹²

A tájakkal ellentétben rendkívül érzékletesek a portréi: részletesek és színesek, a szó festői értelmében (emlegeti is a festők ecsetjét), megszólalásig az olvasó elé állítják a szereplőket. Az arcképek közül egy római szerelmének bemutatását idézem: „Mariuccia tizenhét-tizenennyolc esztendő, nyurga, de egyenes tartású lány volt, és Praxitelész vésőjére méltó tökéletes szépség. A bőre fehér, mint a patyolat, de ez a fehérség nem volt olyan vakító és telt, mint általában a szőke lányoké, akiknek láttán önkéntelenül is arra gondol az ember, hogy talán nem is vér folyik az ereikben. Mariuccia bőrének fehérsége csupa elevenség volt, és valami leheletfinom pír árnyalta, amelyet egyetlen festő sem tudna soha ecsetvégre kapni. Mandulavágású, szénfekete, egy kicsit düllelt, ide-oda rebbenő szeme állandóan valami leheletfinom harmat lakkjával vagy zománcával volt bevonva. Ez az alig észrevehető harmat a levegővel érintkezve pillanatok alatt elpárolgott, de újra és újra megjelent, egyforma frissen, ahogyan szaporán lezárta-felnyitotta nehéz pilláit. (...) Arcának pirosa mint a frissen szedett rózsza; finom metszésű száján mindig játszott valami halvány mosoly, érzéki ajka közül, amely nem volt sem teljesen összezárva, sem tágra nyitva, ki-kivillantak hófehér fogai. A keze arányos volt, sem túl izmos, sem dagadó erekkel barázdált. És ez a páratlan

¹⁰ Sade márki

¹¹ Q/7–64.

¹² Vel/23–24.

szépség mindeddig elkerülte a szakértők tekintetét; épp az én figyelmemet hívta fel rá a véletlen, ebben az elhagyatott sikátorban, ahol élt, szegényen és ismeretlenül.”¹³ A hosszú és lelkes leírás egyúttal közvetíti az elbeszélő feltámadó szerelmes érzéseit, túláradó lendületét, és kiemeli Casanova egyik nagyszerű tulajdonságát, a tehetségek felfedezésére való hajlamát. Főleg nőkben szereti meglátni a szépséget és a jó tulajdonságokat, amelyeket – akár önzetlennül is –, segít kibontani. Az ő hatásának köszönhető sikertörténetek közül az egyikben (O'Morphy) a nyomorból és a pizsokból emel ki egy fiatal lányt, aki a király szeretői közé kerül, és végül nemesi férjet kap törvénytelen gyermekeivel együtt. Nagy önmegtagadással (ráadásul mint visszautasított szerető) csiszolja drágakővé a sárban megpillantott gyémántot, és amikor még festményt is rendel róla, a képmás felhívja a király (XV. Lajos) figyelmét a lányra, aki így hivatalos szerető lesz, és „karriert” csinál ilyen minőségében. Másik nagy felfedezése Marseille-ben Rosalie, akit szintén a nyomorból és a tudatlanságból emel ki (ezúttal magának), hogy nagy szerelmi kaland hősnőjévé tegye, majd később féltő gonddal kiházasítja, amikor szétválnak útjaik.¹⁴

Olyankor is eleven portrét rajzol és fest szerelmeiről, amikor felsül az udvarlással, és a lány a világ csúfjává teszi. A már többször emlegetett londoni kaland hősnőjét így mutatja be: „A Charpillon, akit London-szerte mindenki ismert, azt hiszem, még ma is él; szépségében szinte keresve sem lehetett hibát találni. Világos gesztenyeszínű volt a haja, kék a szeme, vakítóan fehér a bőre, és a dereka szinte Pauline-éval vetekedett, figyelembe véve, hogy húszéves korához közeledve majd kéthüvelyknyivel ő is kiterébélyesedik, hiszen még csak tizenhetedik évében járt. (...) Szelíd és bizalmat keltő arckifejezése finoman érző lelket sejtetett, és született nemességet sugallt. Arcának e két vonását illetően a természet kedvtelve hazudott. Bárcsak ezen a két ponton mondott volna igazat, és hazudott volna minden másban! Ez a lány, még mielőtt alaposan megismert volna, eltökélte magában, hogy tönkretesz, és ezt előre be is jelentette.”¹⁵

Az útleírásokban gyenge, portrékban erős író így aztán nem tesz eleget az útleírás műfaji követelményeinek, de vállalja adottságait, és a számára érdektelen témák helyett más élményekre koncentrálnak, amelyek valóban kalandjai szerves részét alkotják. Az asztal örömei és az ételekhez-italokhoz kötődő nagy csalódások ugyancsak szenvedélyesen érintik és érdeklik egész életében, ennek megfelelően érzékletes részleteit alkotják írásainak.

Lakomák

A tájak és városképek látványaival éles ellentétben a gasztronómiai élmények sokféle szín- és ízzel és kommentárral meg vannak örökítve a szövegben. A színes körképek egyik érdekesebb vonása az, hogy Casanova nagy vonzalmi és ellenszenvei e téren gyakorlatilag párhuzamosak a nyelvek iránti érzéseivel. Mivel mindig elsősorban ösztöneit követi, idegenkedik azoktól a szokásoktól vagy nyelvektől, amelyek túlságosan eltérnek a velencei mintától. Ebből magyarázható, hogy a latint és a neolatin nyelveket gyorsan megtanulta, virtuózan használta, viszont a szláv, germán („idegen”) nyelvekhez való viszonya szinte ellenségesnek minősíthető. Nem tudott vagy nem akart idomulni pl. az orosz vagy angol kiejtéshez (fonetikus

¹³ Atl.II/79.

¹⁴ Q/65–150.

¹⁵ Atl.II/88.

szó-átírásai elég furcsák), sőt mindkét nyelv maga a hozzá kapcsolódó kultúrákkal idegen maradt a számára. Ottani beszámolói nagyon színesek és változatosak, de oroszországi és angliai kalandjai pl. veszélyessé is váltak értetlensége miatt, amely áthatotta minden reagálását és megbénította máskor olyan jól működő empátiáját.

Az étkezési szokások és kultúrák területén hasonló jelenségek figyelhetők meg, és izgalmas beszámoló újabb vonásokkal gazdagítják profilját. Arisztokratikus nagyzolása és rendkívüli nagylelkűsége a vendéglátásban különös erővel érvényesül, és szerencsére nemcsak saját ízlését közvetíti nagy átéléssel a kulináris élvezetek terén, hanem gyakran olyan anekdotákkal szolgál, amelyek a kort is jellemzik. Vendégasztala mindig gazdagon meg volt terítve, amikor pénzhez jutott, és boldogan osztotta meg másokkal az efféle örömeiket és tapasztalatokat. Az étkezések, a nagy ebédek és vacsorák, ahol vagy meghívott, vagy házigazda, kiváló alkalmak az ismerkedésre, és ő igazán kiaknázta mindkét lehetőséget. Kapcsolati hálóját szépen tudta növelni ilyen módon, és hódításaiban is nagy szerepet játszottak a vendégségek, viszont elrettentőnek és szomorúnak találta a magányos étkezést. Amikor 1750-ben kilátogatott a Fontainebleau-i kastélyba, és látta XV. Lajos feleségét, aki udvaroncoktól körülvéve egyedül ebédelt, és egyetlen mondaton kívül szót sem tudott váltani senkivel, bámulva szemlélte a különös jelenetet. Ő minden körülmények között társaságban szeretett élni, és erre mindig megragadta vagy megteremtette az alkalmakat. Szép példa az utóbbira az a fejedelmi vacsora (1760), amelyet hús személyre rendelt Brühlben, Köln sok nemes hölgyének tiszteletére, egy korábbi, legendás hercegi lakomát leutánozva. Fontos összetevője ezúttal mértéktelen költekezésének, hogy a meghívottak között szerepel egy olyan hölgy, akit meg szeretne hódítani, és az ő tetszését és kegyeit sikerül is elnyernie. Egyúttal nagyúri és nagyzólgó rögeszméjét is kiéli, ami egyik legfontosabb mozgóatója mindenben. A menü valóban felséges, sőt „fejedelmi”: előbb angliai osztrigát öblítenek le pezsgővel, majd rengeteg fogást szolgálnak fel, köztük különlegesen drága szarvasgomba-ragut, rajnai és tokaji borokkal. A fényűző vendégség kétszáz dukátba kerül, és amikor a tervezésnél a pincér óva inti, ne költsön fölöslegesen óriási összegeket, nem hagyja lebeszélni magát. Ő esztelenül akar költeni: „többet, mint amennyit egyáltalán lehetséges.(...) mivel nagyszerűnek akarok mutatkozni.” A fantasztikus vacsora fénypontja a desszert, amikor vendégei olyan tortát ehetnek, amelyen „Európa minden fejedelmének arcképe ki volt ábrázolva”. Ez a szimbolikus kannibalizmus és a korlátokat nem ismerő tékozlás egyszerre nagylelkű vendéglátás, csábítás és határtalan nagyravágás, elegáns „főúri gesztusokkal” a részéről.

Az ételeknek-étkezési szokásoknak tehát mindig van jelképes dimenziója, és a legfontosabb ezek között az alapvető kötődés Velencéhez. Szülővárosa ízeit viszi magával mindenhol, ezekhez hasonlít minden mást, és ilyen mérce szerint értékeli vagy ítéli el a másféle konyhákat. Az *Életem története* bevezetőjében egész kulináris életfilozófiát fejt ki, amely mediterrán ízlést tükröz. Az erős ízek és illatok, az érett sajtok dicséretét zengi, majd némi öni-róniával a testszagokra is kiterjeszti közönségesnek minősített vonzalmait, amelyek szerelmeire is érvényesek. Egyes nők iránt a hangjuk, mások iránt az illatuk miatt kezdett érdeklődni, és akiket szeretett, azoknak a verítéke is vágyat keltett benne: „Szerettem minden fűszeres ételt: a jó nápolyi konyhák makaróniját, az *ogliapotridát*,^{16a} jó ragacsos, újfundlandi tőkehalat, a zamatos vadas húst és az érett sajtokat, amikor láthatóvá lesznek a bennük lakó, apró

¹⁶ Sp.: *ollapotrida*, *ol. oliapotrida*: spanyol eredetű étel: hús, zöldségkörtés és fűszerek, lassú tűzön összefőzve.

lények. A nők között is mindig úgy találtam, hogy akibe szerelmes voltam, annak kedveltem a szagát is, minél erősebben izzadt, annál édesebbnek találtam az illatát.”¹⁷

A gasztronómiai élvezetek és a szerelmi örömök nála csakugyan szorosan összefonódnak, ami már a korai, velencei és a muranói kalandokban is terítékre kerül. Amikor a titokzatos apácával (M.M.), egyik legnagyobb szerelmével megismerkedik, új, vonzó világot fedez fel, amely a francia étkezési kultúrára nyitja fel a szemét: „A vacsora nyolc fogásból állt, és forró vízzel telt ezüstedényekre helyezte őket, amelyek melegen tartották őket. Különleges és finom vacsora volt. Rögtön felkiáltottam, hogy a szakács csak francia lehet, és M. M. elismerte.” Az ingyencégek között különleges helyet kap az osztriga, amelyet szintén ugyanezzel a gyönyörű apácával folytatott viszonya során tanult meg igazán élvezni: „Milyen fenséges az osztriga leve, amikor imádatom tárgyának szájából szívom ki! Nyállal keverve. Nem lehet, hogy a szerelem hatalma is ne nőjön, amikor elharapom, amikor lenyelem.” Olyan mély nyomokat hagyott Casanovában ennek az osztrigával és pezsgővel kevert szerelemnek az íze, hogy a későbbiekben, a kaland fájdalmas végét követően, igyekezett minél többször megismételni új bálványával ezt az élményt. A legszebb ezek közül az a római kaland, amelyikben két fiatal és tapasztalatlan lányt (Armellinát és Emiliát) szeretne bevezetni a szerelem művészetébe, de más aratja le a babérokat. Az osztrigás-pezsögős előjáték után nem jut tovább, és keserűen kell tapasztalnia, hogy kiöregedett az udvarlásból. Murano óta sok-sok év telt el, ekkor 1770 őszénél tart az emlékező, és nem halogathatja tovább, hogy szembenézzen az öregséggel.

Az utolsó évek szomorú, depressziós hangulatának egyik jellemzője is az, hogy Duxban – ahol utolsó éveire meghúzza magát Waldstein gróf könyvtárosaként –, nem az ő szája íze szerint főznek, és a makarónit (talán szándékosan) rosszul készítik el. Ez a bosszúság előhívja az aranykort, a velencei ifjúkort, sőt felrémlik az olvasóban is az a nap, amikor az Ólombörtönbeli szökésben nagy segítségére volt ugyanez a fogás. Egy saját kezűleg elkészített, vajjal gazdagon megöntözött nagy tál makarónival álcázta azt a reszelőt, amelyet ravaszul egy Biblia és a tányér közé rejtve maga a börtönőr vitt át a másik zárkába a kiszemelt segítő társnak.

A sok érdekes ennivaló között sajtokra szintén különleges figyelmet fordított, olyannyira, hogy belefogott a már említett *Sajtlexikon* összeállításába. Félbehagyta ugyan, de az elkészült részekben gondosan ismertet számos olasz és francia sajtajtát, kitérve történetükre, fejlődésükre és kereskedelmükre. Az italok terén szintén sok érdekes felfedezést oszt meg az olvasóval: leírja a különböző országok és tájak jellegzetes borait és pálinkáit (ilyen pl. a török mézsör vagy a francia *ratafia*), többször megemlíti a tokaji bort is. A nem alkoholos italok között nála nem a kávé vezet, bár a kávéházakat, mint a társasági élet különleges találkozó helyeit mindenütt látogatta. A teavás divatja érthetetlen a számára, már angliai tartózkodása előtt csodálkozik Párizsban ezen a szokáson. Kedvenc itala a csokoládé, amelyhez minden nagyobb útjára magával vitte a szükséges alapanyagokat, és ragaszkodott ahhoz, hogy maga készítse el kedvenc reggeli italát.

A gasztronómiai tudás és sokféle tapasztalat gazdag anyagát olyan részletesen és színesen írja le, hogy könnyű volt többféle szempontból receptkönyveket összeállítani és kiadni szövegei alapján. Ilyen vállalkozásra más témák is kínálkoznak: ezek közül eddig a közlekedési eszközökre nézve aknázták ki az emlékiratokat: egy német kutató egész monográfiát készített a XVIII. századi közlekedésről az emlékiratokból kibogozható információk alapján

¹⁷ Atl.II/15.

(Hartmut Günther: *Casanova's Reisen*, Heidelberg, 1996). Ugyanilyen érdekes lenne összegyűjteni a női-férfi divatra, ékszerekre, a különböző nyelvekre és még sok más témára vonatkozó kommentárjait, ezzel igazolva Szerb Antal megállapításának igazságát, miszerint ez a mű a kor eleven lenyomata: „Hatalmas terjedelmű könyve a boldog XVIII. századnak, az anci-en régime édes életének legsokoldalúbb, legplasztikusabb emléke”.¹⁸

Casanova életét szokás karneválhoz, állandó ünnephez hasonlítani, minden tekintetben jogosan, de az árnyoldalakat, a legfőbb ambíciók kudarcát és a figurája körül kialakult mítoszok hamis oldalait is láttatva. A fény-árnyék hatások és arányok mérlegelése nélkül nem lehet tisztán látni a meseszerű ködbe vesző élettörténetben, amelyben a szerző összetett módon rakja össze, valójában irodalmi eszközökkel, a saját portréját és élettörténetét.

Casanova-legendák

Mivel Velencében született és franciául írta meg emlékeit, Casanova joggal sorolható az olasz és francia irodalomba egyaránt, érdekes módon azonban nem ezeken a nyelveken és kultúrákban lett mitikus személyiséggé. Legendája már a XIX. századtól kezdve elsősorban Közép- és Kelet Európában, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia területén bontakozott ki és vált ihletőjévé nagyszerű alkotásoknak. Ki kell emelni az osztrák, cseh és magyar nyelven keletkezett nagy műveket (olyan szerzőktől, mint Hugo von Hoffmannstahl, 1899, Arthur Schnitzler, 1918, Szentkuthy Miklós, 1939, Márai Sándor, 1940, és még lehetne hosszan folytatni a sort). Feltétlenül közrejátszott ebben az, hogy a régióban keletkezett önéletírások drámaibb hangvétele és sötétebb színei elég nagy kontrasztot képeznek az *Életem története* alapvetően vidám, karneváli hangulatával, amely bűvösen hat és gyakran elfedi a komorabban megfestett részleteket. A saját irodalmunkra nézve vitathatatlan tény, hogy létezik egy magyar Casanova, a „mi Casanovánk”, aki sok alkotót megihletett, vagy közvetlenül, vagy olyan áttételes formákban, mint Krúdy *Szindbádja*. A magyar kultúrában megtalálható, teljességre törekvő magyar Casanova-hatások listáján a híres, nagy nevek mellett a legtarkább műfajú és színvonalú alkotásokat is számba kellene venni. Csak néhány példát kiemelve közülük: Rudnyánszky Gyula bumfordian „szabad szájú” versei mellett helyet kaphatna benne Faragó Jenő operettje (Izsó Barna zenéjére), Farkas Ferenc operája, novellák, színdarabok, filmek (Deésy Alfréd 1918-as, világelső Casanova-filmje feltétlenül), cikkek, tanulmányok, valamint Pelle János életrajzi könyve (Kossuth, 1987). Külön rovatot kellene nyitni a magazinokban megjelent írásoknak és a hírlapi kacsáknak, amelyek Held Albert 1913-as Pesti Hírlapbeli cikke óta szépen szaporodnak, mindig újra és újra felemlégetve Casanova látogatását a Tabánban, amely csak az újságírók és olvasók képzeletében létezik. A gálás széptevő és szélhámos figurájában alighanem egy olyan, nálunk hiányzó XVIII. századi frivol emlékiratszerző tűnt fel a magyar horizonton, aki folytonos nosztalgia tárgya.

A kimeríthetetlen téma lezárása helyett itt egy olyan műből szeretnék idézni, amely a hosszú pálya egyik fájdalmas pillanatát ragadja meg, az életút és a szövegek alapos ismeretében és kivételes empátiával. Arthur Schnitzler a legendákban éppenséggel homályban maradó drámát regényesíti meg, amikor az öregedő kalandor megoldhatatlan életproblémáját, a Velencében el nem ért sikert teszi meg elbeszélése kiindulópontjának.

¹⁸ I.m.135.

A *Casanova hazatérése*¹⁹ melankolikus felütéssel indítja a szomorú fordulatot: „Életének ötvenharmadik évében, amikor már rég nem az ifjúság kalandos kedve, hanem a közelgő öregség nyugtalansága űzte a világon keresztül-kasul, Casanova lelkében oly erős honvágy ébredt szülővárosa, Velence után, hogy hasonlóan a madárhoz, amely a szellős magasságokból lejjebb s lejjebb száll meghalni, lassan közeledni kezdett a város felé, mindig szűkebb körökben keringve.”²⁰ A fiktív, de hiteles történet azt az utat követi végig, amelynek a végén Casanova ráállt (1776-ban), hogy elszegődjön feljelentőnek a velencei inkvizítorok kémei közé. Csak ezen az áron térhetett haza, ráadásul ebben az aljas szerepben újra kudarcot vallott: nem kapott rendes fizetséget, lenézték, és jelentéseit semmitmondónak ítélték. Az *Életem története* ezt a szomorú véget nem meséli el, de az elkészült részekben egy kiváló író és különleges személyiség teremt újra életét és pályáját, a háttérben a korszakot is elevenen megörökítve.

LIU JIANHUA SQUARE AZ IDŐ ÉS A VÉGTELEN PAVILONJA

¹⁹ *Casanova's Heimfahrt*, 1918. Magyar ford. Róna Imre, Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988.

²⁰ I.m. 5–6.